

Культурологія

УДК 130.2 (821.161)

Овчарук Ольга Володимирівна
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри культурології
та культурно-мистецьких проєктів
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
OvcharukOlga.19@gmail.com

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ІДЕАЛУ ЛЮДИНИ АНАТОЛІЯ ФЕДЯ

Мета роботи – виявити сутність філософсько-світоглядних уявлень про ідеал людини сучасного українського вченого, письменника, педагога, теоретика та практика культури Анатолія Федя. **Методологія** дослідження ґрунтується на залученні методів: герменевтичної інтерпретації – для "живання" у життєвий світ письменника та розкриття змісту його картини світу; семиотичного аналізу – для проникнення у глибинні імпліцитні шари ціннісно-смислової семантики змісту концепту "ідеал людини"; феноменологічного аналізу – для розкриття сутності й конкретизації ідеалу людини як феномену культури. Метод інтенційного аналізу використовувався у реконструкції змістових інтенцій "автор-твор-реципієнт". **Наукова новизна** дослідження полягає у визначенні ціннісно-світоглядних аспектів культурологічної концепції ідеалу людини Анатолія Федя. **Висновки.** Дослідження дало змогу довести, що художнє осмислення ідеалу людини як феномена культури є однією з найвиразніших тенденцій розвитку сучасної культурології, що зумовлює її тісний зв'язок із філософією, естетикою, історією та мистецтвом, зокрема літературним. Саме у літературній творчості в жанрі філософського роману проявляється культурологічна концепція ідеалу людини А. Федя. Її ціннісно-смисловим осередком є Людина, яка знаходиться у пошуках національної ідентичності, свого місця у суспільстві, особистій та національній історії. Через художньо-філософське осмислення складних, багатограних образів української людини виявляється сутність гуманістично-культурологічної парадигми Анатолія Федя.

Ключові слова: ідеал людини, культурологічна концепція, цінності, українська культура, філософський роман, художня картина світу, Анатолій Федь.

Овчарук Ольга Владимировна, кандидат педагогических наук, доцент, профессор кафедры культурологии и культурно-художественных проектов Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Культурологическая концепция идеала человека Анатолия Федя

Цель работы – выявить сущность философско-мировоззренческих представлений об идеале человека современного украинского ученого, писателя, педагога, теоретика и практика культуры Анатолия Федя. **Методология** исследования основана на привлечении методов: герменевтической интерпретации – для осмысления жизненного мира писателя и раскрытия содержания его картины мира; семиотического анализа – для проникновения в глубинные имплицитные слои семантики содержания концепта "идеал человека"; феноменологического анализа – для раскрытия сущности и конкретизации идеала человека как феномена культуры. **Научная новизна** исследования заключается в определении мировоззренческих аспектов культурологической концепции идеала человека Анатолия Федя. **Выводы.** Исследование позволило доказать, что художественное осмысление идеала человека как феномена культуры является одной из самых выразительных тенденций развития современной культурологии, что обуславливает ее тесную связь с философией, эстетикой, историей и искусством, в частности литературным. Именно в литературном творчестве в жанре философского романа проявляется культурологическая концепция идеала человека А. Федя. Ее смысловым ядром является Человек, который находится в поисках национальной идентичности, своего места в обществе, личной и национальной истории. Через художественно-философское осмысление сложных, многогранных образов украинского человека проявляется сущность культурологической парадигмы Анатолия Федя.

Ключевые слова: идеал человека, культурологическая концепция, ценности, украинская культура, философский роман, художественная картина мира, Анатолий Федь.

Ovcharuk Olga, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Cultural Studies and Cultural and Art Projects of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

The cultural conception of ideal of a man by Anatoly Fed

The purpose of the research is to identify the essence of philosophical and worldview ideas about ideal of a man by a modern Ukrainian scientist, writer, teacher, theorist and cultural practitioner Anatoly Fed. The **methodology** of the study is based on the use of the following methods: hermeneutic interpretation – for understanding the writer's life world and disclosing the content of his world picture; semiotic analysis – for penetration into the depth implicit layers of the semantics of the content of the concept of "ideal of a man"; phenomenological analysis – for revealing the essence and concretization of ideal of a man as a phenomenon of culture. The **scientific novelty** of the study lies in determination of philosophical aspects of the culturological conception of ideal of a man of Anatoly Fed. **Conclusions.** The research carried out has allowed to prove that the artistic comprehension of the ideal of a man as a phenomenon of culture is one of the most expressive tendencies in the development of modern cultural studies. This determines its close connection with philosophy, aesthetics, history and arts, in particular, literature. It is in the literary genre of the philosophical novel that the culturological conception of ideal of a man of A. Fed is revealed. Its semantic core is the Man, who is in search of his national identity, his place in society, personal and national history. Through the artistic and philosophical interpretation of the complex, multifaceted images of the Ukrainian man, the essence of the cultural paradigm of Anatoly Fed is revealed.

Keywords: ideal of a man, cultural concept, values, Ukrainian culture, philosophical novel, artistic picture of the world, Anatoly Fed.

Актуальність теми дослідження. У сучасній культурологічній науці її зв'язок із мистецтвом – літературним, музичним, образотворчим, театральним, кіномистецтвом, а також із різними видами мистецьких практик – починає активно осмислюватися з позицій сучасної методології пізнання. Залучення феноменологічного, герменевтичного, семіотичного та інших видів аналізу сприяє розкриттю пізнавального потенціалу мистецтва як феномену культури на основі наукового та художнього мислення, шляхом концептуалізації фактів поза-художньої реальності та культурної свідомості. Оскільки саме через художню образність виявляється значний потенціал мистецтва у відображенні різних феноменів – образу світу, епохи, синтетичного образу універсуму, а також людської суб'єктивності, актуальною стає можливість осмислення твору мистецтва як персональної авторської культурологічної концепції у її художньому вираженні.

Проте ідеї багатьох сучасних митців, що знаходять вияв у різних формах художньої творчості та складають вагомий пласт концептосфери культури, поки не набули статусу "культурологічних". Втім, самовизначення культурології як науки сприяє диференційованому опануванню надбань гуманітарної думки й актуалізує звернення до творчості, зокрема літературної, сучасних митців з метою розкриття поглядів на одне з фундаментальних питань людинотворчої парадигми культури – ідеалу людини. У зазначеному вимірі, а також з позицій культурологічного аналізу, на особливу увагу заслуговує літературна творчість одного з найвидатніших представників покоління "шістдесятників", відомого українського вченого, знаного письменника та талановитого педагога Анатолія Михайловича Федя. Його непересічний творчий доробок – це унікальний простір, у якому простежується авторське осягнення світу через сполучення глибокого наукового аналізу та своєрідної образної системи, естетичного світовідчуття. Втім, саме культурологічний аспект творчості відомого українського мислителя залишається малодослідженим.

Аналіз досліджень і публікацій. Вагомий науково-теоретичний та художньо-пізнавальний потенціал синтезу культурологічної та мистецтвознавчої науки, спрямований на дослідження багатьох феноменів культури, відзначають у своїх працях багато сучасних дослідників (В. Антонюк, Є. Більченко, П. Герчанівська, І. Зубавіна, Н. Корабльова, О. Колесник, В. Личковах, О. Маркова, Г. Меднікова, О. Оніщенко, В. Рожок, К. Станіславська, Г. Чміль, В. Шейко, В. Шульгіна та ін.).

На думку В. Личковах, Г. Файзуліної, така інтеграція зумовлена розширенням соціокультурних функцій мистецтва, зростанням впливу артефактів і текстів культури на соціо-, аксіо- та естетосферу сучасного інформаційного суспільства. Відтак, кожен вид мистецтва у процесі його творення, сприйняття та функціонування в суспільстві може поставати як предмет культурологічного дослідження й тим самим утворювати відповідні напрями розвитку культурології такі, як "культурологія мистецтва" або "культурологічне мистецтвознавство", "музична культурологія" або "культурологічне музикознавство" тощо [1, 16]. В результаті, на думку дослідників, культурологія може доповнюватися не тільки логіко-науковими, а й художньо-образними й мистецькими засобами пізнання.

У цьому зв'язку важливими є спостереження сучасної дослідниці О. Оніщенко про унікальну здатність митців до своєрідної дослідницької діяльності. У праці "Письменники як дослідники: потенціал теоретичних ідей" [2] авторка вказує на пріоритет у цьому питанні саме представників літератури, адже письменники часто випереджають вчених, оскільки здатні бачити набагато глибше від них. Відтак, потенціал теоретичних ідей художніх творів є важливим підґрунтям для збагачення сучасної естетики, етики, психології, мистецтвознавства та культурології [2, 10].

Мистецтво як "інструмент" культури відтворює не тільки індивідуально-неповторне та унікальне, що є у людському бутті, а й виявляє духовний світ художника, його картину світу. Саме цим обумовлена неабияка увага дослідників до творчості літераторів, письменників, серед яких особливе місце займає постать відомого сучасного українського вченого-філософа, педагога, культуролога з Донбасу – Анатолія Михайловича Федя. Осмислення його творчого доробку здійснюється багатьма дослідниками (О. Барабанова, В. Богуненко, В. Личковах, В. Мельник, Р. Падалка, Н. Шалашна, Г. Файзуліна, В. Федь та ін.), наукові розвідки яких опубліковано у нещодавно виданій у збірці "Про Анатолія Федя та його Час" [3]. Жанр філософського роману, його трансформації у творчості А. Федя досліджує сучасний культуролог Г. Файзуліна [4].

Виклад основного матеріалу. Сучасна українська література не ставить перед собою завдання хронологічно відтворити в цілому українську історію. Втім, прагне через мікроісторію окремої людини вийти на узагальнення культурних регулятивних феноменів більш високого ґатунку та показати ідеал української людини ХХІ століття. Саме через цей образ можна отримати відповідь на ключове питання для теперішнього та майбутнього поколінь про сенс історичного існування нації. Ця проблематика постає в різних ракурсах у творчості відомих поетів, письменників, громадських діячів – Михайла Андрусика, Євгена Гуцала, Івана Дзюби, Івана Драча, Ліни Костенко, Оксани Забужко, Дмитра Павличка, Євгена Свєрстюка, Василя Шкляра, Василя Шкляра, Володимира Яворівського та багатьох інших. Науковий аналіз світобачення сучасної людини, пошук нею власних ідеалів у новому жанрі для сучасної літератури – філософському романі здійснює відомий Донбаський вчений, письменник Анатолій Михайлович Федь.

А. М. Федь – доктор філософських наук, професор, член наукового товариства імені Т. Шевченка, відмінник освіти України. Він автор багатьох філософсько-художніх праць: "І душа з душою говорить" (1989), "Сірий" (2009), "Переддень доби Водолієвої" (2013), "Два кольори часу" (2014), статей, есе, кіноповістей. Творчість письменника та його постать привертають увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників. Так, надруковані ґрунтовні розвідки в Угорщині, США, Німеччині, Польщі, Китаї тощо. Причетність письменника до когорти "шістдесятників" спонукає митця до переосмислення усієї радянської світоглядної системи та вироблення власних ціннісно-сміслових засад у філософсько-літературній творчості.

Творчість митця – це яскравий феномен у сучасному європейському літературному житті, адже присвячена вона осмисленню одвічних гуманістичних проблем людства та його майбутнього. Проте питання про загальнолюдські цінності та ідеали постають у творах письменника у національному вимірі, крізь призму художньо-філософського осмислення складних, багатограних образів української людини, яка знаходиться у нескінченних пошуках національної ідентичності, місця у суспільстві, особистій та національній історії. Відтак, як зауважують дослідники творчого доробку письменника, "абсолютно всій творчості професора притаманна гуманістична спрямованість, що виявляється у знятті суб'єкт-об'єктної опозиції всередині когнітивної (пізнавальної) процедури. Відтворення об'єкт-суб'єктної близькості у процесі прочитання продукує виявлення і реалізацію світоглядних, аксіологічних, естетичних уподобань за теоретичним усвідомленням ідеї єдності буття, орієнтації на одиничне, особливе специфічне" [3, 86].

Серед багатьох світоглядно-парадигмальних аспектів філософської творчості Анатолія Федя на особливу увагу заслуговують погляди митця на складні питання виховання "нової" української людини та її ідеалів. Цією проблематикою імпліцитно пронизані майже усі твори філософа, проте, найбільш виразно ця тема постає у повісті митця "Над рідною хатою гойдався шуліка" (Слов'янськ, 2010) [6]. Оригінальним авторським здобутком є історична хроніка "Два кольори часу (нотатки на полях давно написаної книги)" (Слов'янськ, 2014) [5], у якій автор робить хронопис існування двох світів: України тоталітарної та України незалежної, що неподільно переплелися і водночас невідворотно розмежували світоглядні принципи людей ХХ століття. Ця концепційна логіка реалізується у намаганні автора переосмислити зроблене для того, щоб воно стало підґрунтям для роздумів сьогодишнього та завтрашнього поколінь. "Адже сьогодні, коли найвищою цінністю педагогіки проголошується плекання особистісного, неповторного в людині, дуже гостро стоять питання ідеалів виховання, критеріїв, якими можна було б вимірювати успішність виховного процесу. Суперечність між суспільною природою цих ідеалів та правом особистості на власну унікальність породжує чимало колізій в сучасній філософії освіти" [5, 7], – зауважує сучасна дослідниця Н. Шалашна.

Проекція пострадянського сьогодення на радянське минуле спонукають А. Федя до роздумів про майбутнє незалежної української держави та її будівничих. В історії розвитку народів світу кожна її віха починається з "нової людини" й цілком закономірним видається, що її народженню передували певні історичні події. Для України такою подією стало проголошення Незалежності (1991), що потребувало нової системи соціальних та політичних координат. Разом з тим, в умовах нової реальності "мляво починає битися нове серце і пульсувати судинами нова кров. Це вже кров і судини "нової людини", яка народилася з очікування нової реальності" [5, 132]. Втім, на думку мислителя, нову державу покликані будувати не ті, хто народився після 1991 р., а ті, хто зборов право називати себе українцем, адже лише національно свідомий українець здатен вибороти свободу і справедливість та знайти те місце, де перебуває "наша слава, Слава України" [5, 132].

Серед характерних рис "нової людини" філософ виокремлює прагматичність. Проте, "нова" людина залишається романтиком у його реальній сутності, мрійником у вузькому бутті. "Як правило, це особа, що схильна до захопленості нездійсненням і усім тим, що, зрештою, віддаляє її від суспільного та наближає до особистісного ідеалу" [5, 134]. Разом з тим у "нової людини" часто виникає бажання повернутися до минулого способу життя. І саме в цьому криється не абиякий парадокс, адже "нові" люди до кінця не віддані "новому", вони постійно намагаються і в собі, і поза собою багато в чому примирити "нове" і "старе". В цьому постає вічна проблема "нової" людини перехідної доби, а також проблема нової культури, її вияви у старому, відживаючому соціумі. Проте важливою є стверджувальна думка А. Федя про те, що свідомість окремого індивіда творить індивідуальний образ часу і простору, він зрештою і визначає риси обличчя "нової людини". Тому такими важливим для українського народу та держави стають як літературні образи героїв, так і сьогодишні реальні українці, справи та вчинки яких роблять їх героями – героями нації, й відтак, ідеалом людини з позиції не абстрактної, а екзистенціальної сутності.

Попри те, що вже не світить зоря абстрактного ідеалу, а в посткомуністичні часи різко змінюються смаки, потреби, погляди, концепції, іншими стають уподобання та в цілому шкала естетичних та моральних цінностей, все ж саме "нова" людина визначає образ часу, національні обрії пріоритетів, закладені у почуття, фантазію, уяву, інтуїцію та інші структурні чинники естетичної свідомості конкретних людей. І, власне, від неї багато в чому залежить

Ідея індивідуальної відповідальності за власний народ та його долю, проблема вибору цінностей та боротьба за них – все це гостро актуалізовано у видатному творі А. Федя повісті "Над рідною хатою гойдався шуліка" [6]. Разом з тим текст та сюжет повісті дають можливість "прочитання" авторського бачення ідеалу української людини. Розкриваючи у художній формі своє світовідчуття та світорозуміння, автор, через свою присутність в авторській мові, в образах персонажів твору, у відображенні художніх об'єктів, співперебуваючи разом із своїми героями у художній реальності, виявляє власну філософсько-світоглядну та культуротворчо-культурологічну концепцію Людини.

Слід зазначити, що попри намагання сучасної постмодерністської літератури відмовитися від героя як такого, А. Федь вирішує цю проблему з новаторських філософських позицій. Автор вбачає обов'язком національного героя, образ якого складається з багатьох особистостей – представників еліти нації, взяти на себе відповідальність за свій народ, служити його цінностям та ставати для нього прикладом високого духовного та морального зростання. Герої повісті постають як втілення певного способу бути національним героєм – Людиною з великої літери. Образ діда Леонтія втілює народний

невмирущий дух, постає як вічний український козак-філософ, Божий чоловік, носій історичної пам'яті народу, віри в істинність Божественного одкровення. Усією душею він прагне краси як гармонії світу. Мати Наталія – Натка, народжена для прекрасного, втім, змушена ховати душу й тіло княгині в трудоднях колгоспниці. Син Антон постає у повісті як очікуваний герой нації, проте приречений на загибель. Його образ узагальнює свідомість цілого покоління, метою існування якого є служіння своєму народові. Кожен з головних персонажів повісті по-своєму втілює істинно своє людське буття, за неможливості якого людина перетворюється на тварину або щось інше.

Для творів А. М. Федь властиве перетворення особистості на героя внаслідок власного вільного вибору індивідуума, що супроводжується розумінням наслідків цього кроку та готовністю нести усю міру відповідальності за себе та увесь народ. Як зауважує автор, "читачеві може видатись, що персонажі нічого не роблять героїчного. Це лише на перший погляд! У складних ситуаціях вони знаходять сили долати страх і запаморочення від невпевненості, до того ж демонструють такі людські якості, що належать до високих чеснот" [3, 170]. Тим самим письменник акцентує увагу на глибокій людяності, гуманізмові, мужності простих, але духовно багатих людей, здатних стати духовними провідниками нації, завдяки яким зберігаються найкращі людські чесноти – честь, гідність, непереборність, усвідомлення власного "Я" у критичні моменти історії.

Висновок. Через образи головних героїв своїх творів Анатолій Федь виявляє власне бачення ідеалу української людини, яке можна узагальнити у вигляді філософсько-культурологічної концепції автора. Її сутність полягає у можливості показати екзистенційну сутність людини, яка розкривається у контексті певного історико-культурного універсуму, осмислення якого відбувається у художньо-філософській формі. При цьому історія постає тим тлом, на якому формується суб'єктивне розуміння літературними героями понять свободи та обов'язку, народжується індивідуальна відповідальність людини як перед історією, так і перед усією нацією.

Художній образ має велику перетворюючу силу, він постає як реальність культури, її образний "соціокод", своєрідний "план" здійснення реального життя, що складає основу діяльній парадигми культури. Через художній образ реалізується прагнення митця не тільки передбачити майбутнє, а й випередити його, реалізувати його у відповідності із власними цілями, ідеалами, у яких відбувається "випереджальне відображення" дійсності. При цьому створений митцем художній образ віддзеркалює реальність не тільки об'єктивну, а й суб'єктивну – духовний світ самого художника, який виявляє його оцінне ставлення до світу. Саме тому герої романів Анатолія Федь постають як образи майбутнього людства – його очікувані ідеали.

Література

1. Личковах В. А. Художня література як етнокультурологія / В. А. Личковах, Г. С. Файзуліна // Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство. – К.: Міленіум, 2015. – Вип. I (4). – С. 15-22.
2. Оніщенко О. І. Письменники як дослідники: потенціал теоретичних ідей (О. Уальд, Т. Манн, А. Франс, І. Франко, С. Цвейг) / О. І. Оніщенко. – К.: Ін-т культурології НАМ України, 2011. – 272 с.
3. Про Анатолія Федь та його час: вибрані статті, листи, інтерв'ю, нотатки, поезія, офіціоз; укладач д.філос. н., проф. І. А. Федь. – Слов'янськ, 2016. – 269 с.
4. Файзуліна Г. С. Культур-діалогічні виміри філософського роману Анатолія Федь "Переддень доби Водолієвої" / Г. С. Файзуліна // Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство. – К.: Міленіум, 2014. – Вип. II (3). – С. 136-141.
5. Федь А. М. Два кольори часу (нотатки на полях давно написаної книги). Історична хроніка / А. М. Федь. – Слов'янськ: Видавець Моторін Б. І., 2014. – 265 с.
6. Федь А. М. Над рідною хатою гойдався шуліка : Повість / А. М. Федь. – Слов'янськ: Видавець Моторін Б. І., 2010. – 152 с.
7. Федь А. М. Переддень доби Водолієвої / А. М. Федь. – Канів: Складнака часу, 2013. – 470 с.

References

1. Lichkovakh V. Fayzulina G. Fiction as ethnoculture / V. Lichkovakh, G. Fayzulina // International Bulletin: Cultural Studies, Philology, Musicology. – K.: Millennium, 2015. – Issue. Issue I (4). – P. 15-22.
2. Onishchenko O. Writers as Researchers: The Potential of Theoretical Ideas (O. Oald, T. Mann, A. Franco, I. Franco, S. Zweig) / O. Onishchenko. – K.: Institute of Cultural Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2011. – 272 p.
3. About Anatoly Fed and his time: selected articles, letters, interviews, notes, poetry, official statement; compiler D. Filos. Mr. Prof. I. A. Fed. – Slavyansk, 2016. – 269 p.
4. Fayzulina G. Cultural-Dialogical Measurements of Anatoly Fed's Philosophic Novel "The Eve of the Age of Aquarius" / G. Fayzulina // International Bulletin: Cultural Studies, Philology, Musicology. – K.: Millennium, 2014. – Vip. II (3). – P. 136-141.
5. Fed A. Two colors of time (notes on the fields of a long-written book). Historical chronicle / A. Fed. – Slavyansk: Publisher MOTORIN B.I., 2014. – 265 p.
6. Fed A. Over the hometown of a hut swam: Tale / A. Fed. – Slavyansk: Publisher B. I. Motrin, 2010. – 152 p.
7. Fed A.M. The Eve of the Age of Aquarius / A. Fed. – Kaniv: Slakan time, 2013. – 470 p.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2017 р.